

Cu egală luare aminte sînt studiate organizarea internă a cetății și organele puterii publice : adunarea ordinară (*alia*) și cea extraordinară (*katakletos alia*), magistrații de diferite categorii (începînd cu *eforul* eponim), în sîrșit „specialiștii” folosiți la măsurarea pămînturilor și delimitarea loturilor (un *gamelras* și mai mulți *oristai*), pentru ca în ultima secțiune a cărții să se analizeze indicațiile textului privitoare la întinderea și rentabilitatea celor două proprietăți sacre — mărimea loturilor și a arenzilor (discuție amănunțită a fiecărui termen exprimînd o măsură de capacitate sau de suprafață, precum și a celorlalte date metrologice indeobște).

Lucrarea apare astfel cit se poate de completă și, dacă încheierile la care se oprește nu-s pe de-a-ntregul noi, are meritul de a înfățișa o „sumă” a rezultatelor obținute timp de două veacuri într-o problemă particular de aridă. Progrese ulterioare în materie nu se pot aștepta decît de la săpăturile arheologice de curînd reluate cu vigoare și, poate, de la descoperiri epigrafice care ne-ar putea aduce date și precizii astăzi nebănuite.

D. M. Pippidi

AKADEMIJA NAUK SSSR. INSTITUT ARXEOLOGII. *Nadpisi Olvii* (1917—1965). Izdatel'stvo Nauka — Leningrad, 1968, 132 p. + 65 planșe afară din text.

Cum e de toți știut, prima ediție a volumului I al Corpusului de inscripții grecești și latine descoperite pe țărmul de nord al Mării Negre (IOSPE) datează din 1886. Într-un apendice al volumului IV din aceeași culegere, apărut în 1901, învățatul editor stringea laolaltă inscripțiile din Olbia și Chersones descoperite între timp, reluate apoi — împreună cu cele mai noi texte ieșite la iveală — în ediția a II-a a primului volum al operei, reeditat în 1916. Astfel, documentele epigrafice olbiene cunoscute pînă la izbucnirea primului război mondial figurează toate în lucrarea monumentală a lui Latșev, însoțite de comentarii de un nivel înalt și ilustrate cu desene și fotografii de o execuție ireproșabilă. Aceste particularități (ca și împrejurarea că lemnele și comentariile sînt redactate în latineste) confereau Corpusului, la data apariției, o valoare cu totul deosebită între publicațiile de același fel, valoare pe care de altfel n-a pierdut-o nici pînă astăzi.

Firește, descoperirile de texte noi, mai mult sau mai puțin importante, au continuat și în ultima jumătate de veac, mai ales după reluarea săpăturilor pe importantul șantier, din inițiativa și sub auspiciile Academiei de Științe a Uniunii Republicilor Socialiste Sovietice. Publicate în articole ocazionale sau în rapoarte preliminare, ele sînt strînse acum laolaltă și editate sistematic în culegerea pe care-o semnalez, îngrijită de învățatele E. I. Levi și Tatiana Knipovici, cu colaborarea activă a mai multor alți cercetători din echipa olbiană : I. V. Brașinski, E. G. Kastanaian, A. A. Velenskii. Într-o mai mică măsură a participat la editarea textelor Elsa Issakovna Solomonik.

Noul Supplement grupează în totul 182 inscripții — toate fragmentare, unele reduse la cîteva litere. Aproape de fiecare dată e vorba de texte publicate curînd după descoperire, reluate și în parte emendate, putînd fi împărțite sub raportul cuprinsului în nu mai puțin de șase grupe : decrete (destul de numeroase și de interesante), inscripții monumentale, cataloage, dedicații, funerare, *varia*. O ultimă despărțire — *addenda* — grupează aproape douăzeci de piese repartizate inegal între categoriile precedente.

Utilitatea culegerii abia dacă mai trebuie subliniată. Aceasta va fi apreciată cu deosebire de epigrafiștii și istoricii din afara Uniunii Sovietice, bucuroși de a avea la îndemînă un Supplement „la zi” al inscripțiilor olbiene, frumos tipărit și — ceea ce se cuvine subliniat cu căldură — frumos ilustrat cu reproduceri fotografice sau cu desene clare ale tuturor pieselor

editate. Serviciul făcut astfel științei e considerabil, și e cu atât mai bine venit cu cât — în numai cîțiva ani — epigrafistii sovietici ne-au dat — împreună cu un Suplement la inscripțiile din Chersones, prelucrat de E. I. Solomonik — copiosul *Corpus inscriptionum Regni Bosporani*, întocmit de un colectiv condus de V. V. Struve, în care textele aflate din cele mai vechi timpuri pe ambele țărmuri ale strimtorii Kerchi sînt strînse și reeditate în chipul cel mai complet (din păcate, fără ilustrația indispensabilă). În stadiul prezent al lucrărilor, marea culegere a lui Latșev e astfel în parte înlocuită (CIRB), în parte completată și îmbunătățită (Chersones, Olbia), ceea ce facilitează considerabil nu numai munca istoricilor așezărilor grecești de pe țărmul septentrional al Mării Negre, dar și pe a istoricilor coloniilor pontice îndeobște, ale căror legături cu Olbia, în primul rînd, dar și cu Chersonesul și Regatul Bosporan, pot fi acum studiate pe baza unei documentări exhaustive.

Cum am relevat înainte, o împlinire fericită face ca printre textele descoperite la Olbia în ultimii cincizeci de ani decretele să fie în număr relativ mare — unele reduse la puține rînduri, altele destul de bine conservate. E vorba, firește, în primul rînd de decrete onorifice — pentru localnici, dar mai ales pentru străini —, al căror interes de căpetenie e acela de a ne face cunoscută rețeaua de relații comerciale întreținute de olbieni de la sfîrșitul epocii clasice pînă-n vremea romană; nu mai puțin prețioase sînt însă fragmentele în care se păstrează indicații cu privire la organizarea internă a cetății: magistrați de tot felul, instituții civile și religioase.

Sub acest din urmă raport, se cuvine relevată particularitatea decretelor olbiene de a folosi în numeroase cazuri o formulă de sancțiune prescurtată — Ὀλιβοπολιται ἔδωκαν; în cinci cazuri formula invocă explicit autoritatea Sfatului și a Poporului: Ἐδοξε βουλῆι καὶ δήμῳ, resp. ἔδοξεῖν τῆι βουλῆι καὶ τῳι δήμῳ (nr. 24—26); în două cazuri se menționează preotul eponim (al lui Apollon): ἱερωμένου Ἡρωεῖτονος, resp. ἱερωμένου Ἀναξιμένους (nr. 26, 30), în alte două datarea se face printr-o referire la colegiul de arhonți în funcție: [ἐ]πι[τ]ι ἀρχόντων τῶν περὶ Ἀντιφῶντα Ἀναξιμένους (nr. 42, cu multă probabilitate și 47).

Ca magistrați, pe lângă arhonții, agoronomii, strategii și synedrii cunoscuți din inscripții mai vechi, se pomenesc pentru întia dată un colegiu de οἰκονόμοι (dacă citirea [οἰκονόμ]ους, în inscripția 36, e corectă); de asemenea, dacă nu cumva mă-nșel, un colegiu de σιτώναι, la o dată căutată de editoare în sec. al III-lea dar pe care, după caracterele paleografice ale documentului, aș fixa-o mai bucuros în sec. al II-lea î. e. n.

În aceeași ordine de idei, a instituțiilor politice, un interes deosebit trezește decretul fragmentar cu nr. 34, editat de Kočevalov în 1940 (apoi republicat de acesta în Würzburger Jbb. 1948), ale cărui indicații — din păcate obscure — lasă să se bănuiască existența unei adunări anuale ([ἐν τῳι συλλόγῳ]?) cu participarea nu numai a olbienilor (τῳι πολιτῶν), dar și a locuitorilor dintr-un sat situat probabil în teritoriul cetății (τῶν... ἐκ Νομίας κά[μ]ης?). Abia dacă mai e nevoie să subliniez interesul unui document care ne lasă pentru întia oară să bănuim existența unui organ deliberativ comun cetățenilor și unui număr fie și restrîns de locuitori ai *chorei*, în care proprietarii nominali ai pămînturilor din jurul cetății s-ar fi întîlnit cu băștinașii reduși la condiția de țărani dependenți, sau, poate, cu unii *mizheleni*, a căror prezență în împrejurimile Olbiei ni-i atestată de decretul în cinstea lui Protogenes. Rostul unor asemenea întîlniri nu apare cîtusi de puțin limpede. Presupunerea cea mai firească e că am avea de a face cu festivități religioase, dar exclus nu-i nici ca — în unele cazuri, cel puțin — să se fi procedat și la consultări și hotăriri în probleme de interes comun.

Cu privire la rețeaua de relații întreținute de olbieni, așa cum învățăm a o cunoaște din decretele acum strînse laolaltă, e de reținut în primul rînd varietatea legăturilor oglindite în texte. Dintre beneficiarii deciziilor de cinstire, trei sînt cetățeni ai Chersonesului, doi vin din Histria, doi din Heracleea Pontică, doi din Atena; se adaugă cîte unul din Sinope, Smyrna, Prusa Bithyniei, Byzanț, Orchomenos al Arcadiei, Theba Beoției și Rodos. Într-un caz (inscrip-

ția nr. 17), etnicul personajului cinstit e trunchiat : s-a păstrat numai desinența-*vón* (la acuzativ), ceea ce face pe editoare să se gîndească fie la un histrian, fie la un calatian ; o întregire diferită nu-i nici ea exclusă.

Tot în legătură cu decretule, e de relevat revenirea în cel puțin două din ele, datînd din sec. al IV-lea, a unei formule care în documentele pontice nu se întîlnește decît la Olbia și care-i imită după decretule atice : dispoziția prin care scutirea de dări e acordată nu numai titularului hotărîrii de cinstire, ci și coboritorilor, slujitorilor și chiar fraților lui, stăpînînd cu el în indiviziune bunuri părintești : ἀτέλειαν πάντων χρημάτων ὧν ἂν αὐτὸς εἰσάγῃ ἢ ἐξάγῃ, ἢ παῖδες, ἢ ἀδελφοὶ οἷς κοινὰ τὰ πατρῶια.

Cele două decretule pentru histrieni sînt datate de editoare în sec. al IV-lea (numerele 7 și 15). Fotografia primului (publicat în 1958 de Karlškowski, după o copie a lui Koehler din 1832) lipsește. De cel de-al doilea (editat mai întîi de Latšev în IPE I² 21, iar acum în urmăreeditat de Karlškowski și Solomonik) am avut prilejul să mă ocup în Studii clasice VIII, 1966, p. 243—244, propunînd în rîndurile 3—4 — în locul numelor imposibile Δι[ο]νυσίωι Σ[ύ]ρου Β[ί]ωνος — citirea Δι[ο]νυσίωι Σ[τ]ρουσιθί[ω]νος și recunoscinđ în personajul cinstit la Olbia un cunoscut everget din Histria, preot al Zeilor din Samothrake și titular al unui important decret publicat de mine în 1961 (acum și în *Contribuții la istoria veche a României*², p. 242—259).

Editoarele nu par să fi cunoscut nota abia amintită (despre același personaj cf. și J. & L. Robert, RÉG LXXIX, 1966, p. 401 ; LXXX, 1967, p. 514), așa cum nu par să fi cunoscut decretul histrian pentru Hephastion fiul lui Matris (*Histria I*, p. 487, nr. 2 = *Contribuții*², p. 55—56), a cărui lectură le-ar fi îngăduit desigur să ducă mai departe restituirea decretului fragmentar nr. 28 (în legătură cu care vezi J. et L. Robert, RÉG, 69, 1956, p. 145—146).

Cu privire la întregirile propuse mai multor fragmente s-ar putea face observații întemeiate. Asupra unora, voi avea poate prilejul să revin. Astăzi mă mulțumesc să-mi exprin convingerea că, ținînd seamă de formular, rîndurile 5 și următoarele din decretul 27 trebuie să fi sunat cam în felul următor : ἐπιδημήσας τε ἐν [τῆι πόλει χρόνον καὶ πλεονα, τὴν παρεπιδημίαν] εὐσχήμονα καὶ εὐταχτον τε καὶ σώφρονα ἐποίησατο, καταξίαν ἐκατέ[ρων τῶν...].

Tot așa, în fragmentul 29, rîndurile 5—6 : [...τὸ δὲ ἀργύριον (s. δαπάνημα) εἰς τὴν εἰκόνα τὴν Ἀπολλ[ωνίου] δοῦναι (s. ἐπιτολεῖν) τοὺς υἱοὺς ἐκείνου... Nici ceea ce urmează nu mi se pare acceptabil în forma propusă de editoare, poate din pricina lungimii incerte a rîndurilor. Oricum, în r. 11, ΘΗΣΑΝ nu poate fi decît [ἡρέ]θησαν, de vreme ce verbul e urmat de mai multe nume proprii, iar misiunea celor aleși se lasă și ea ghicită din frînturile de cuvinte păstrate în rîndurile următoare.

Dintre dedicații, relev în primul rînd pe cea către Afrodite *Pontia*, citată de mine ocazional într-un articol din 1962 (acum și în *Studii de istoria religiilor antice*, p. 47), apoi frumoasele serii de stele ori baze închinat lui Apollon Δελφίνιος (nr. 55—60), Apollon Προστάτης (nr. 78—85), Achilleus Ποντάρχης (nr. 86—89). De notat că baza nr. 95, care susține a statuie de cult a lui Apollon Ἰητρός (asemănătoare cu cea care, la Histria, susținea icona aceleiași divinități, acum în Muzeul șantierului) e semnată de artistul care a executat opera : Στρατωνίδης Ἀθηναῖος. Tot așa, un album din sec. al II-lea, săpat de mîna unui lapicid localnic : Ποιρομαρος Σιπελαγου (numele e foarte bine păstrat), recheamă în minte catalogul histrian executat către aceeași vreme de Ἀρτεμίδωρος Φαίδρου (evident un grec, și încă din „buna” societate a orașului, de vreme ce numele lui se întîlnește în lista notabililor gerusiei din zilele lui Hadrian).